

Az ellenreformáció eszmeisége – két hullámban

„Két vagy három esztendővel azután, hogy ezeket írtam vala, magyarul fordíták Csepreg vidékén az Heffenreffer könyvét, és hogy az bűdös bor cégér nélkül ne maradna, az könyv eleiben valami szakadozott toldalékokat függesztének, melyben az én írásomon kezdének szegezkedni. Mindjárt válaszok lőn: és henyében torkokba vereték éretlen kérdések. Most azért viszontag két Morgó (más nevek sem lészen az én írásomban) egybecimborálván, valami szurkos papirosat undok téntával, olvashatatlan rüt bötűkkel, éktelen és tisztességbeli ember szájából kiejthetetlen, rüt morgásokkal bémocskolván, énreám, mint feltött társokra, mesterségeknék szokott nyilaival, szitokkal és hamissággal lövöldöznek.”

(Pázmány Péter: Csepregi szégyenvallás)

Az ellenreformáció igen összetett európai jelenség, sokszorosan rétegzett belső összefüggésekkel, amelyek egymást néha kiegészítik, néha magyarázzák. Fenomenológiája bizony bonyolult, de igen sok szakmai feladatot ró a kutatóra, hiszen a vallási-teológiai jelenség (a nagy hitviták és azok tartalma) lefordítódik az élet nyelvére, amint azt majd Bethlen Kata kapcsán majd jelezzük is, ugyanakkor európai, magyar és erdélyi jelenségként része a nagypolitikának, az európai dinasztikus újrarendeződésnek, amely szintén több hullámban folyt le.

A reformáció nagy évszázada után sem következhetett volna be az ellenreformáció, azaz a hitelvek katolikus megújítása, a dogmatikai megújulás, ha nem lépnek fel a nagy reformátorokkal – majdnem - azonos nagyságrendű teológusok és fellépésük nem esik egybe a pápai állam vezetésének a megújulásával. Ezek a feltételek azonban adottak voltak. Az ellenreformáció kétségtelenül legnagyobb jelentőségű hittudósa, Roberto Bellarmino (1542-1621), a későbbi bíboros és szent, a hitvédők fejedelme volt, aki *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos (I.-III)* (*Vitatkozások a jelenkor eretnekeivel a keresztény hit vitás tételeiről*) című munkájában lefektette a vita és a megújulás alapelveit, kijelölte a dogma továbbfejlesztésének irányvonalait. Közismert tény, és a magyar művelődéstörténetnek is kulcskérdése, hogy 1593-tól 1597-ig Pázmány Péter, minden idők egyik legjelentősebb katolikus gondolkodója (filozófiai értelemben is) a *Collegium Romanumban* közvetlenül Bellarmino útmutatása alatt tanult, aki ekkoriban a kollégium

élén állt (1592-1594). Később is kapcsolatban maradt vele, 1605-ben elküldte neki a védelmére írott diatribáját (*Diatriba Theologica, Krisztus látható egyházáról*)¹

Nemcsak a Pázmány-filológiához, hanem az erdélyi művelődés- és iskolatörténet megértéséhez is feltétlen adalék, hogy a jezsuita gondolkodásrendszer kánona a *Ratio Studiorum*, - a hit-értelmezési, tanítási és alkalmazási kánon volt, amitől eltérni nem lehetett (kidolgozója Acquaviva jezsuita generális – akinek a törekvései a tanítás szilárdságának, egyöntetőségének és tisztaságának a megőrzésére irányultak). Pázmány Péter és részben a hitviták szellemiségének a megértéséhez feltétlenül hozzátartozik még három mozzanat: 1. Pázmány gondolkodóként és filozófusként arisztoteliánus és Szent Tamás követője, és sok esetben eredeti bírálója volt, 2. a katolikus hitélet és életvitel fundamentális megújításának szándékával fordította le Kempis Tamásnak *Krisztus követéséről* szóló négy könyvét 1624-ben, mely szándéka szerint még az együgyűek számára is napi olvasmányá változott és kötelező módon ott volt a Szentírás mellett az éjjeliszekrényen, 3. Pázmány könyörtelenül vitázott kora nagy református hitvédőivel is, elsősorban Alvinczi Péterrel, Bocskay István udvari papjával, később Bethlen Gábor tanácsadójával és barátjával – immár a magyar politika legbelsőbb kérdéseiről is², de – kora jezsuita fundamentalistáival is. (Pázmány szava nem egy egyszerű hittudósé, a XVII. század második évtizedének végén „Magyarország helytartója”-nak nevezték, a királyi Magyarország legfőbb közjogi méltósága volt. 1618 július 1-én Pozsonyban megkoronázta II. Ferdinándot, 1625. december 8-án III. Ferdinánd fejére tette Szent István koronáját. 1629. november 19-én a nagy VIII. Orbán pápa bíbornokká nevezte ki.)

Mindez azonban csak adalék Pázmány politikai zsenijének a megértéséhez, ugyanis egyfelől Pázmány mindig a keresztyének és a magyarok nevében lépett fel, a nagypolitikában és megnyilatkozásaiban magyarsága példamutató és törhetetlen volt, másfelől azonban, hitvédőként, *princeps defensor fidei*ként azt hangsúlyozta, hogy Magyarország pusztulásának közvetlen oka, mely a mohácsi vészben csúcsosodott ki, „az újonnan toldozott-foldozott, sok régen kárhoztatott eretnekségekből öszvetataroztatott vallás”, azaz Luther és Kálvin vallása volt. Isten

¹ Szabó Ferenc S.J. : *Pázmány Péter, az európai szellemáramlatok közvetítője*. In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptorum Kft. Budapest-Szeged, 1993. I.35o. Ugyancsak Szabó Ferenc foglalta össze Bellarmino és Pázmány kapcsolatának legfontosabb elemeit: *Deux théologiens du renouveau catholique au XVI-XVIIe siècles Roberto Bellarmino et Péter Pázmány*. Id. kiadvány 242-248.

² Lásd ezzel kapcsolatban: Heltai János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

ostorozása, *plaga inimici*³. Természetesnek tartjuk, hogy az ilyen és ehhez hasonló kijelentések a korszak mentalitásában vérre menő következményekkel jártak – jóllehet Erdély kivétel⁴ -, mégis, politikai szempontból mindig kiaknázhatók. Nem állítjuk feltétlenül, hogy az ellenreformáció első erdélyi hullámát Báthory István kezdeményezte, mégis az 1570-es évekhez kapcsolódnak azok a fejlemények, amelyek a jezsuitizmus erdélyi térhódítását eredményezték. A katolikus Báthory István erdélyi fejedelem választói ugyanis elsöprő többségükben protestánsok voltak, hiszen katolikus hiten csak a Tholdy, Telegdy, Keresztúry családok maradtak, valamint „valami 40 000 székely a hegyekben”. Hosszas előkészítés után, melyben legfontosabb része a spanyol jezsuita Alfonso Pisanak volt (tőle származik a híres mondás: „*sed animus noster ardet in Transilvaniam*” – (lelkünk Erdélyért ég) indult el Leleszi János jezsuita Erdélybe és érkezett meg 1579. áprilisában Gyulafehérvárra, Báthory Kristóf udvarába.⁵ (Rendkívüli tudományos értékű, forrásfeltáró monográfiájában Molnár Antal a kérdést elsősorban a missziós politika szempontjából láttatja. Véleménye szerint az erdélyi missziót megtervező Antonio Possevino – amellet, hogy az erdélyi katolikus lelki élet és művelődés elesettségével tisztában volt⁶ – a missziót mégis azért tartotta fontosnak, mert a fejedelemségből lehetett volna bejutni a legkönnyebben az Oszmán Birodalomba.⁷ Ugyancsak az oktatás missziós jellegét hangsúlyozza a

³ Pázmány Péter: *Felelet az Magyarai Istvánnak*. In *Pázmány Péter Művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.16.

⁴ Nem tanulság nélkül való, ha itt Apor Péter *Metamorphosis Transilvaniae*beli - Bitskei István szerint: kissé eszményítő – leírását idézzük. Már csak azért is meg kell ezt tennünk, mert a híres erdélyi vallásbékére annyit hivatkoznak, hogy valóságos tartalmának igen gyakran még a körvonalai is eltűnnek: “Úgy vagyon, amint feljebb írák, hogy az különös személyek között nem vala az a apálista, kálvinista, lutheránus, unitárius; szép szeretetben éltenek; másként az apostoli szent relígió nem keveset szenved vala. Mit szenvedett penig, és mint meg volt szorítva,deprimálva, ha én semmit nem írnék is, eleget írtak az Approbata- és Compilata-béli articulusok. Úgy vagyon, hogy az kálvinista fejedelmek idejiben is némelykor katolikus tanácsúr is megvolt, mint az mű értünkre Haller Pál, Haller János,, Mikola Sigmund, Mikes Kelemen; voltak katolikus főtisztek, s voltak Tábla fiai, voltak több tisztek is, de azért volt, hogy nagy famíliák megtartották az Szent István első királyunkról rájuk maradott szent hütöt állhataatosan. Bizony nem is volt az erdélyi vallások között , addig olyan gyűlölség, amíg ez a két szó: Nostras, Vestras bé nem jött; mert nagy úri, nemes- és főemberek is, akik más valláson voltanak is, felesen az kolozsmonostori pápista iskolában tanították gyermekeket, sőt, azt tartották, hogy az katolikus iskola merő második udvar...” *Magyar emlékrök 16-18. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.676.

⁵ Barlay. Ö.Szabolcs: *Romon virág*. Gondolat Budapest, 1986.117.

⁶ Erről is igen tanulságos Apor Péter leírása: “Az katolikus püspöknek nem volt szabad bójönni Erdélyben; Molduvában, Bákóban vala egy minorita barát, lengyel püspök. Mert grammaticából, syntaxisból, poesisből, ritkán rhetoricából is az barátok között írtak egy kis casust, avval bémentenek Bákóban, és ott felszenteltették magokat; és így könnyű volt az más vallásoknak terjedni, mikor az katolikus papok együgyűek voltanak.” *Metamorphosis Transylvaniae* I.m. 677..

⁷ Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572-1647)* Balassi Kiadó, Budapest, 2002.155.

kérdéskör másik jeles kutatója, Bitskei István, aki felhívja a figyelmet arra a rendkívül összetett kapcsolatra, amely missziós tevékenység és a magyar anyanyelviség között fennállott: ott lehetett a magyar nyelvhez folyamodni, ahol a lelki gondozásban erre szükség volt. Azazhogy, a latinitás az oktatásban a nemzetköziség, akkori értelemben.⁸⁾

XIII. Gergely pápa és Báthory István megegyezése nyomán a jezsuita misszió, Sunyer provinciális vezetésével – tagja Szántó István is, a római Szent István bazilika gyóntatópapja – megérkezett Kolozsvárra, és 1579-ben Kolozsmonostoron két osztályban meg is indult a későbbi szeminárium, majd a kollégium alapjait letevő iskola. Ez azonban 1588-ban meg is szűnt, drámai körülmények között⁹; gyakorlatilag a jezsuitákat elkergették Kolozsvárról a Rendek, illetve a Diéta. A vádak – amint az ismeretlen jezsuita emlékirata megfogalmazta – igencsak ismerősek, Szókratész pöréből: „hangos gyarapodással növekedvén a katolikus vallás, az ő hamis felekezetük /ti. a protestánsoké. E.P./ elpusztul”, továbbá a jezsuiták „az egykor eltörölt bálványimádás visszaállítói, a spanyol inkvizíció bevezetői, a római Pápa szócsövei, az ifjúság megrontói”.¹⁰

A kiűzéssel azonban nem lehetett megszüntetni azt a benyomást, amit a jezsuita tanítási mód keltett, s ez így paradigmává válhatott a későbbi idők számára. Ingyenes volt a tanítás, másrészt a *Catalogus lectionum* jelzi az oktatás színvonalát, egyszóval a korszerű ismeretek közvetítésének igényét, az oktatók is külföldön képesítettek lévén. (Csak emlékezzünk vissza, hogy milyen képet festett Apáczai Tseri János az erdélyi iskolákról.) Az oktatás itt is a Borgiai Szent Ferenc által összeállított központi tanterv, a *Ratio studiorum Borgiana* szerint folyt. Barlay Ö. Szabolcs szerint „maga a tananyag is nagy előrelépést jelentett a hazai művelődéstörténetben, mert az erdélyi tanulók Emmanuel *Alveres grammatikájából*, majd a *Syntaxis*, *Prosodia* anyagából merítették az alapokat, a görög nyelvtant Nicolaus

⁸ Bitskey István: *Egyetem szervezési kísérlet Kolozsvárott a 16. században* Korunk, III. Folyam. 2000 szeptember.109.

⁹ Jóllehet már megmutatták ártatlanságukat – mutatja be a történetet Apor Péter – a jezsuiták Erdélyben mégsem kerülhették el a sorsukat: “mind az akadémiánknak, mind az iskolánknak, mind a Gergely pápa szemináriumának nyaka szakadna. Avval meg nem elégedének, hanem Kolozsvárott minden templomainkat elvevék, az piaci templom tornácában egynehány papunkot megölelék, úgy egy jesuivitát az Farkas utcai templomban, az többit esszevagdalák, végtire az papjainkot Kolozsmonostorra csapák; mint menjenek bé csak Kolozsvárrá, és ott micsodás exercitiumok légyen, aról articulust órának az Approbátában, minden fundátióinkat az iskolától elvevék, megtilták, hogy rhetoricánál tovább az katolikusok ne tanótsanak, katolikus, se úr, s fő-, se nemesember gyermekei külső iskolában tanolni ne menjenek, annál inkább akadémiákra. Nosza, szegény katolikusok, tanótsátok, amint lehet. Kolozsmonostoron tanítanak, amint lehet, Várad megvételeig...” *Metamorphosis Transylvaniae*. Id. kiadás. 679.

¹⁰ Ismeretlen Jezsuita: *A jezsuiták Erdélyből való kiűzetésének története*. In. *Erdély Öröksége*. II. Franklin-Társulat Kiadása, Budapest, (é.n.) 8o.

Clenardus könyvéből tanulták, majd eredeti görög szövegeket olvastak.”¹¹
Az ellenreformáció irodalmának könyvanyagából azonban nagyon kevés maradt fenn.¹²

Az ellenreformáció azonban hittérítést is jelentett, konverziót és rekonverziót, a hitben való megmaradást, azaz a hit állhatatosságát, - a bensőségesség, intimitás, lelkiség, pszichológia kérdése is. Erdélyi emlékirat irodalmunkban nagyszerű példája van ennek, a hitmegvallás, szabadság és a kényszer lelkiismereti kérdésében páratlan szépségű leírás például a nagy történetíróé, Cserei Mihályé, aki *Históriáját* 1709-1712 között írta Brassóban¹³.

Íme, a *megtérítés* rajza:

„A többi között egyszer Csíkban létünkben, az anyám a barátok klastromában gyakran járván templomhoz, engemet is elvitt mindenkor magával; a barátok engemet a cellájokba felvittének, képekkel, olvasókkal, könyvecskékkel, addig ajándékoztanak, mint gyermeket, mert tizenkét esztendő voltam, eláztatának sok szép beszéddel, és pápistának tőnek, meghagyván, hogy okoson viseljem magamot, ha Udvarhelyre kimegyek a scholában, pénteken, szombaton ne böjtöljek, hogy mestereim eszekben ne vegyék a dolgot. Én nagy örömben voltam, sőt olyan buzgósággal viseltetem ahhoz a relióhoz, adná Isten mostani igaz reliómban tarthatnék olyan buzgóságot. Az anyém is megértvén, felette örült rajta, mivel pápista, nem is küld ki vala többször az udvarhelyi scholában...”

Ámde a *visszatérülésnek* is megvan az útja:

„Jó reggel felmegyek scholában nagy félve; hát mind a pap, mind a professor a praeceptorom kamarájában ülnek; köszömvén nekik, a pap azt mondja: > Ez-e a mi tefelőled való reménségünknek vége? Holott mi tégedet mind szeretünk, mind igyekeztünk tanítani, s mind gyönyörködtünk a te időd felett való szép tudományodban, jó erkölcsidben és reliónkhoz való zelusodban, s ihol mégis elárultad igaz vallásodat, s arra a ragadó vallásra állottál.< A professorom, különben is kedvetlen, haragos ember lévén, szidni, fenyegetni kezdte, de a pap, megintvén, hogy hadna békét nekem, szép szóval kezdte kérdezni, miben s mikor tándorodtam meg. Én, minthogy már a tagadásnak helye nem vala, előbeszélém, a csíki barátok mire tanítottak, és micsoda dolgokban ütköztem meg a reformáta relióban. A pap a professzorral

¹¹ I.m. 125.

¹² Dankanits János: *XVI. századi olvasmányok* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 48.

¹³ Cserei Mihály: *História*. In: *Magyar emlékirók 16-18. század*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest 1982. 524-525.

és a praeceptorral együtt, felvevén az én szavaimot, és közülök egyik valamint tudhatta, mintha pápista lett volna szintén, úgy tueálván, a többi pedig contraagálván, tovább három óránál nagy fervorral disputáltak előttem magyarul Én csak hallgattam, az Isten megnyítá az én szívemet is, lassan, lassan meg kezdém ismerni a pápista religiónak hamisságá, s úgy térék vissza az elhagyott igaz útra. De reám is azolta nagyobb gondviselés és vigyázás volt annak utána.”

Bethlen Kata nevezetes *Önéletírása* több rendbéli szempontból is exponálja kor hit- és vallásbéli problematikáját. Itt csak arra hívom fel a figyelmet, hogy milyen szép emléket állít a vallási toleranciának egyfelől, amennyiben leírja mostohaapjának, Haller Istvánnak a példaszzerű vallási türelmességét¹⁴, másrészt ahogyan megjeleníti a házassodásával a férjhez menésével és esketéssel kapcsolatos erőszakos térítési praktikákat.¹⁵

A toleranciáról szól az *Életemnek folyása* fejezet 9. része:

„Az akkor már egynehány esztendőktől fogva Rákóczi Ferenctől indított és fennforgó háborúság igen nehézzé tévén az özvegyeknek és árváknak sorsát, köttetett vala édesanyánk az másodszori tisztességes házassági kötél által báró Haller István úrhoz, az ország akkori prezidenséhez, ki is lévén idegen vallású, lehetett volna sok kesergettetésemre, sőt, gyermeki időmhöz képest lelki nagy káromra is; de az örökké áldandó Isten, azt a jólelkű urat úgy igazgatta, hogy nemcsak nem ellenzette azt, hogy vallásunkon való tanító légyen házában mellettünk, hanem maga gyermekeit is az által taníttatni kívánta.”

Az intoleranciáról, erőszakos térítésről, ármányról szól a 17. rész:

„Már hétfőn reggel, midőn mindnyájan felköltünk volna, a püspök parancsolatjával egy hajdú érkezett, melyet a barátnak írt volt. Ezt senki más nem tudta, hanem gróf Haller László és egy Szarka Zsigmond nevű inspektora; ismét Petki Nagy Zsigmond, ki is titkon idvezült édesanyámnak megjelentette, hogy azért bátyámuramék ez dolgot ki ne tudhatnák, és meg ne gátolhatnák, engemet nagy hirtelenséggel előállítának, és megesküdtetének, három vagy négy szóból álló esketéssel, minthogy amely dolgok vallásom ellen voltak, azokat én el nem mondtam Mindadi én el nem tudtam azt hitetni magammal, hogy az Isten ezen rendeletlen házasságot megengedje; mert gyermekségemtől fogva irtóztam a pápista vallástól; de úgy tetszett

¹⁴ Bethlen Kata: *Önéletírása*. In: *Magyar emlékirók. 16-18. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 700.

¹⁵ U.o. 701-705.

Istennek, hogy az én gyenge hitemnek megpróbáltatására megengedje ezt így lenni.”

Mindezek a peripécik azonban megerősítették őt istenességében, személyes istenével való folyamatos párbeszéde a pietista irodalom nagy dokumentuma. (Összehasonlító perspektívával is rendelkezünk, Németh S. Katalin tanulmányában egyrészt felhívja a figyelmet Bethlen Kata pietista műveltségére, olvasottságára – könyvtárában a pietista irodalom olyan alkotásai szerepeltek mint Johann Müller, Philipp Kegel, Johann Gerhard, Campegius Vitringa, Johann Arndt -, másrészt az *Önéletírást* a Majna-Frankfurtban 1664-ben született Johanna Eleonora von und zu Merlau önéletírásával vetette össze.¹⁶)

(Annyit *legalább* meg kell itt jegyeznünk, hogy a fenti szövegrészletek komplexitása lenyűgöző: valláspszichológia- és fenomenológia, kortörténet, a praktikák története, dráma – minden bennük van. A leírások pontossága és hitelessége alapján ma is lehetne tanítani a prózaírás technikáját.)

Ha már Isten és a lelkiesség kapcsolatáról értekeztem, gondolom, stílszerű itt megemlítenem II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem *Confessióit* (magyarul *II. Rákóczi Ferencz önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhításai*, MTA Történeti Bizottsága, Bp,1876), mint ami az erdélyi (fejedelemségi) történetet is mintegy bekeretezi, s amelynek monumentalitásával, értékével a magyar közönség nincs tisztában. A Fejedelem maga is jezsuita iskolában kezdte tanulmányait, a csehországi Neuhausban, idézett műve azonban nem a formális keresztény lelkiesség, hanem az isteni parancs és a lelkiismeret találkoztatásának folyamatos leírása, követése, lelki iskola.

Hagyományosabb szóhasználatban ellenreformációnak nevezik azt a periódust is, amely Erdélynek a Habsburg Birodalomba való betagozásával kezdődött, 1690-től, amikor is a Lipót Diploma szabta meg e változás tervezett tartalmát, illetve 1711-től, a szatmári békétől, a következő évektől már guberniális Erdélyről beszélhetünk. Ez a periódus valóban rekatolizációt jelentett, de ez nemcsak felekezeti, hanem egyfajta politikai katolicizmus is, amelynek a területe elsősorban az oktatás- és iskolaügy volt.

Sajnos a hosszú 18. század politikai és főleg kulturális története Erdély vonatkozásában ma is hiányos, ez azonban nem jelenti azt, hogy az utóbbi évek kutatásai sok mindent felszínre ne hoztak volna. Így Varga J. János

¹⁶ Németh S. Katalin: *Bethlen Kata és Eleonora Petersen-Merlau* . In: Klaniczay-Emlékkönyv. A MTA Irodalomtudományi Intézete - Balasi Kiadó, Budapest, 1994. 379-385.

kutatásaiból tudjuk azt is, hogy a bécsi kamarilla utasítására szabályos intézkedési tervet dolgozott ki a Budai Kamarai Felügyelőség egyik Bizottsága¹⁷ Kollonich Lipót bíborosnak a vezetésével, akit nem éppen a nagy magyarbarátságáról ismer történelmünk. Ez a tervezet azonban – főleg Magyarország vonatkozásában – számos modernizációs elemet tartalmazott, minthogy az új államberendezkedés kétségtelenül jól működő, gyakorlatias közigazgatást és állami bürokráciát akart, s ehhez elsősorban katolikus, németül jól beszélő, gyakorlatias ismeretekkel rendelkező szereplőkre volt szüksége. Ilyen értelemben kellett módosítani persze az oktatásügyet is.

Hogy mit jelentett a rekatolizáció? Csupán csak azt a tényt hadd idézzük fel, hogy 1673-ban és 74-ben a pozsonyi törvényszék elé hétszáz lekészt és iskolamester idéztek meg lázadás-, haza- és felségárulás vádjával – közöttük szép számmal voltak erdélyiek is – és (híres fejezete lett ez a magyar irodalomnak) a közülük halálra ítélt negyvenkettőnek az ítéletét változtatták gályarabságra. Az intoleranciának és a harcos antiprotestantizmusnak az az ismét gyakorlatias belátás vetett véget, hogy az elnéptelenedett területeket valakivel protestáns magyarokkal be lehet telepíteni, vagy ott őket meghagyni. Az 1681. évi soproni országgyűlés rendezte (25. törvénycikk, 26. artikulusz) az evangélikusok és reformátusok szabad vallásgyakorlatát, beleértve a templomépítések ügyét. Erdélyben a helyzet egyszerűbb is volt, meg bonyolultabb is: egyszerűbb olyan értelemben, hogy nagyon sok minden múltott a helyi közösségek erején, meg azon az évszázados gyakorlaton és szokásjogon, ami a templomok építését vagy átadását szabályozta. Az egyházi közigazgatás évszázadok alatt kialakult diocezátsági rendszerében a felekezeti átadásoknak megvolt a maga rendszere, a kérdés ott bonyolódott, ahol a rekatolizáció nyomán felütötte a fejét a „kiszorítósi”, ami bizony helyi erőszakcselekményekhez és hosszan tartó pereskedésekhez vezethetett. Ezekben aztán nem egy esetben a katonai hatóságok fellépése jelentette a „végső megoldást”¹⁸. (Nyelvileg a következő kifejezéseket találjuk: „külömb, külömbféle veszekedések, vérengzések és egymás ellen való törekedések”/.../„háborgások, visszavonások, vérengzések, sőt öldöklések is...”)

Ami az oktatásügyet illeti: III. Károly 1735-ben megjelent első *Studienordnung*-ját követően az 1752-es tereziánus szabályozás jelentette a hosszan tartó berendezkedés struktúráját, amelyben a piarista kollégiumok

¹⁷ Varga J. János: *Kollonich Lipót és az "Einrichtungswerk". A bíboros érsek egyházpolitikájának változatai.* In *A magyar művelődés és a kereszténység.* Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság –Scriptum Rt. Budapest –Szeged, 1998.772.

¹⁸ Egyed Péter: *Az intézmények és az erkölcsi viszonyok kapcsolata a székely társadalomban a Gubernium korában.* 1978. Kézirat.

rendszere képviselte a tartalmat, formát és színvonalat.¹⁹ Ebben továbbra is jelentős szerepet vállaltak a jezsuita oktatók, ilyen értelemben tehát összekapcsolódott a két ellenreformáció. Erdélyben a rendi ellenállás, valamint a protestáns hagyományok és műveltségeszmény, nem kevésbé az európai felvilágosodás azt eredményezte, hogy a század hetvenes éveiben már kibontakozhatott egy kis helyi felvilágosodás, jóllehet az egyházi cenzúra igen erős maradt. Emiatt hatalmas veszteségek érték a magyar művelődést, így például az egyik legjelentősebb magyar filozófusnak, Sipos Pálnak a művei – jóllehet már Kazinczy is ki akarta adni őket – soha meg nem jelenhettek, a magyar művelődés két évszázada sem lehetett elég ahhoz.

Ez a hosszú 18. század az erdélyi magyar művelődés szempontjából a cenzúraviszonyok miatt is oly halovány. Hadd véljük úgy, hogy ezért viszont kárpótolhatnak barokk templomaink, Maulbertsch, Dorfmeister és Schöpf egy két kompozíciója annak tanúságaként, hogy valaha egy kulturális birodalomban is éltünk, voltunk.

¹⁹ Holl Béla: *Der Geschichtsunterricht in de ungarischen Piaristengymnasien um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert*. In: *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében I*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Budapest-Wien, 1989. 79. Jóllehet a történelemoktatás kérdéseit állítja a középpontba, ez a tanulmány arra is rámutat, hogy miként alakítják a központi elvi és praktikus, valamint a helyi igények az oktatás struktúráját.